

KRIZA VRIJEDNOSTI KAO KRIZA ODGOJA

Sažetak

U članku se analiziraju i aktualiziraju teorijske i praktične poveznice i implikacije suodnosa (kriza) vrijednosti i (kriza) odgoja. Odgoj je vrijednosna kategorija i ne možemo ga razumjeti bez filozofijskoga, sociologijskoga i psihologijskoga konteksta. Autori se zalažu za pedagoški diskurs „odgoja za vrijednosti“ ilili „odgoja za demokraciju“ jer pojedinci, kao i svaka država, stagniraju ili prosperiraju provedbom (konkretnih) odgojnih vrijednosti. Odgoj nije vrijednosno neutralan i svaki kritički pedagog treba biti vrijednosno angažiran i mora upozoravati na to s kojim se odgojnim vrijednotama gradi zdravo društvo i angažirani građanin. Vjerovanje u vrijednosno neutralnu društvenu znanost znači da bi znanstvenici trebali biti nezainteresirani za posljedice društvenih deformacija. Pojedinačna i društvena perspektiva zadana je vrijednotama, ali ona ima i (svoju) vremensku ograničenost. Autori na temelju istraživanja drugih, kao i na temelju vlastitih istraživanja, objašnjavaju kako se djeca i mladi približavaju riziku i rizičnomu ponašanju. Na kraju članka donose i (operativnu) definiciju ciljeva odgoja i obrazovanja.

Ključne riječi: *vrijednosti, odgoj, vrijednosne orijentacije, slobodno vrijeme, mladi, djeca u riziku i rizično ponašanje*

ZLATKO MILIŠA*
JASMINKA DEVIĆ**
INES PERIĆ***

UDK: 37.03-053.6

37.013.42

316.64-053.6

17.022-053.6

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Priljeno: 11. rujna 2015.

* Dr. sc. Zlatko Miliša,
red. prof., Filozofski
fakultet, Sveučilište
Josipa Jurja Strossmayera
u Osijeku, zmlisa@ffos.
hr

** Mr. sc. Jasminka
Dević, Dom za odgoj
djece i mladeži Osijek,
jasminkadevic@gmail.
com

*** Ines Perić, asistentica,
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Mostaru,
peric.ines@gmail.com

Uvod

U članku će se promotriti višestruke implikacije aktualnih aspekata suodnosa (kriza) vrijednota i (kriza) odgoja. Odgoj je vrijednosna kategorija i ne možemo ga razumjeti bez filozofijskoga, sociologijskoga i psihologijskoga konteksta. Usprkos činjenici da temeljno polazište u suvremenoj teoriji odgoja uključuje analizu fenomena vrijednosti, do danas nismo imali poticajnih studija koje bi otkrivale pedagogijski diskurs „odgoja za vrijednosti“, pa time ni „odgoja za demokraciju“¹. Upravo se po tome pedagogija i filozofija međusobno približavaju,² u povijesti su samo iznimni filozofi i znanstvenici shvatili da se svaka država „primarno konstituira kroz odgojne valencije“³.

Vrijednosti su vjerovanja u skladu s kojima čovjek djeluje.⁴ One su koncepti koji se odnose na poželjna stanja ili ponašanja.⁵ Rokeach je u svojoj definiciji istakao dvije važne funkcije vrijednosti: „Ona je trajno vjerovanje da je specifičan način ponašanja ili cilja egzistencije društveno ili osobno poželjniji u odnosu na suprotni način ponašanja ili cilja egzistencije.“⁶ Prva funkcija razabire se u shvaćanju vrijednosti kao individualnoga i/ili društvenoga standarda ponašanja. Druga, motivacijska funkcija tiče se odabira između manjega ili većega broja konkurentnih želja, vjerovanja i ciljeva egzistencije. Ova druga funkcija sadrži emocionalnu, „ponašajnu“ i kognitivnu dimenziju koje su inkorporirane u riječi *poželjniji*. Sve ove dimenzije vrijednosti nisu u komplementarnim odnosima, već posve suprotno, mogu biti u konfliktu i/ili ireduktibilne. Tako se, na primjer, može pretpostaviti da vrijednosti mogu biti mnogo više ekspresija osobnih osjećaja (emocionalna dimenzija) nego što mogu imati karakter spoznajnih iskaza (kognitivna dimenzija). Rokeach dijeli vrijednosti u dvije skupine: jednu čine terminalne, a drugu instrumentalne vrijednosti. „Terminalne vrijednosti se odnose na poželjne ciljeve egzistencije, a instrumentalne na poželjne načine ponašanja.“⁷ Sigurno je da neke terminalne vrijednosti (sloboda, sreća, unutarnji sklad...) odgovaraju Aristotelovu shvaćanju vrijednosti koje je on nazvao „vrhovna dobra“ ili „ciljevima kojima se teži zbog njih samih“, a koje je on razlikovao

¹ Alain Mouniotte, *Odgajati za demokraciju*, prev. Dražen Varga, Educa, Zagreb, 1995., str. 20.

² Usp. Erwin Hufnagel, „Platonovi zakoni (filozofijsko-pedagogijsko istraživanje)“, *Filozofska istraživanja*, 15 (1995.) 1–2 (56–57), str. 197–216.

³ Isto, str. 215.

⁴ Usp. Gordon W. Allport – Philip E. Vernon – Gardner Lindzey, *A Study of Values*, Houghton Mifflin, Boston, 1960., str. 16.

⁵ Usp. Shalom H. Schwartz – Anat Bardi, „Utjecaji prilagodbe komunističke vladavine o vrijednosnim prioritetima u istočnoj Europi“, *Politička psihologija*, 18 (1997.), str. 385–410.

⁶ Milton Rokeach, *The nature of human values*, University Press, London, 1973., str. 345.

⁷ Isto, str. 347.

od instrumentalnih vrijednosti, odnosno „dobara koja služe kao sredstva“.⁸ Osim toga, dvostruko značenje i uporaba vrijednosti govori o proturječnostima ponašanja, a to znači konkretnu potvrdu teze o dihotomnome karakteru vrijednosti – eksplicitne i implicitne. Slijedom ovoga može se reći da je svaki ideal vrijednost, ali i da sve vrijednosti nisu ideali. Promjenljivi karakter vrijednosti određuju čimbenici okruženja (društvena realnost, odgoj i obrazovanje, mediji, obitelj...), a univerzalni karakter – tipovi vrijednosnih orijentacija. Ovakav pristup ne otklanja dvojbe u svezi s prirodom trajnosti i univerzalnosti vrijednosnih kategorija, pa se njime približavamo jednomu ne toliko filozofijskomu silogizmu, koliko upozorenju Rokeacha koje relativizira svaku pretpostavku u ovome predmetu: „Ako bi vrijednosti bile sasvim stabilne, individualna i socijalna promjena bila bi nemoguća. Ako bi vrijednosti bile kompletno nestabilne, kontinuitet ljudske osobnosti i društva bio bi nemoguć. Svaki pristup ljudskim vrijednostima mora biti u stanju objasniti trajni karakter vrijednosti kao i njihovu promjenjivost.“⁹ Na promjenljivi karakter vrijednosti utječe i odgoj kojim se djeluje na pojedinca koji izabire hoće li prihvatiti zahtjeve društva, dok je univerzalnost u tome što se u odgojnome interakcijskom procesu društvu vraćaju neke općeljudske vrijednosti. Zbog kategorije poželjnosti, vrijednosti usmjeravaju ponašanje svojih nositelja prema poželjnim ciljevima: „Reakcije prema drugima, kao što su simpatija, agresija ili potreba za pomaganjem, ovise o tome kako ljudi interpretiraju svijet oko sebe, odnosno čemu atribuiraju pojave i događaje.“¹⁰

Poznavanje vrijednosti pojedinaca i/ili društvenih skupina od osobite je važnosti glede ne samo razumijevanja i objašnjenja aktualnoga ponašanja pojedinaca i skupina već i anticipiranja njihova budućega ponašanja. Vrijednost je ta koja određuje što je važno, dostojno truda i vrijedno zalaganja.¹¹

Kluckhohn je dao definiciju vrijednosti koja je zbog svoje konciznosti često prihvaćana, a prema kojoj su vrijednosti eksplicitno ili implicitno shvaćanje svojstveno pojedincu i karakteristično za grupu, nečeg poželjnog, što utječe na selekciju prikladnih načina, sredstava i ciljeva akcije.¹² Tako definirane vrijednosti utječu na ponašanje i međuljudske odnose i odgoj. Isti autor uočava tri elementa vrijednosti

⁸ Aristotel, *Nikomahova etika*, prev. Miloš N. Đurić, Kultura, Beograd, 1958., str. 202.

⁹ M. Rokeach, n. dj., str. 345.

¹⁰ Neven Ricijaš, „Atribuiranje vlastitog delikventnog ponašanja nisko rizičnih i visoko rizičnih maloljetnih delikvenata“, *Kriminologija i socijalna integracija*, 17 (2009.) 1, str. 13.

¹¹ Usp. Michael Haralambos – Robin Heald, *Uvod u sociologiju*, prev. Nada Šoljan, Globus, Zagreb 1989., str. 228.

¹² Usp. Clyde Kluckhohn, *Culture and Behavior*, Free Press of Glencoe, New York, 1962., str. 143.

– afektivni (vrijednosti kao poželjnost), kognitivni (vrijednosti kao koncepcija) i konativni (vrijednosti kao kriterij selekcije).

Vrijednosti su relativno stabilna karakteristika pojedinaca ili skupina. To će reći da su one trajnije i teže se mijenjaju od, primjerice, stavova, no isto tako nisu zauvijek zacementirane, nego se mogu mijenjati, ovisno, dakako, o određenim utjecajima.¹³ Iako relativno trajne i stabilne, vrijednosti su ipak podložne promjenama čime su omogućene društvene promjene uopće. Ipak, u cjelokupnoj društvenoj strukturi vrijednosti su ono što se mijenja najteže i najsporije. One „nastaju iz iskustva i/ili se preuzimaju iz kulture na osnovi potrebe za orijentacijom, regulacijom i prevladavanjem odnosa prema svijetu koji nas okružuje i prema sebi samima“¹⁴. Istraživanja potvrđuju kako razlike u društvenim položajima pojedinaca utječu na razlike u formiranju vrijednosti koje postaju zaštitnim i/ili rizičnim čimbenikom socijalizacije.¹⁵ S jedne strane vrijednosti izražavaju povezanost čovjeka sa svijetom u kojem živi, ali s druge strane one pružaju mogućnost oslobađanja od različitih vanjskih pritisaka. One osiguravaju mogućnost izbora, a time i promjene. Mogućnost izbora pretpostavka je uspostavljanja unutarnje nad vanjskom kontrolom.

1. Teleološke poveznice vrijednosti i odgoja

Vrijednosti su „pokretački i regulacijski čimbenik“ odgoja.¹⁶ Odgajanje za vrijednosti nije nešto što je samo „intelektualne, već čuvstvene, ili emocionalne prirode“¹⁷. Njegov je cilj postići ne samo spoznaju već i volju jer sama spoznaja nije dovoljna za nečiji angažman. Time odgajanje za vrijednosti „predstavlja i čini cilj od najveće važnosti jer je vezano uz ideale koji neprestano usmjeravaju ponašanje i prema kojima, štoviše, život može poprimiti određen smisao“¹⁸.

Vrijednosti, kako društvenih skupina, tako i pojedinaca, ne čine međusobno nepovezane entitete, nego proizvode određeni sustav čija je struktura hijerarhijskoga karaktera, pri čemu se vrijednosti razlikuju po važnosti. Sukladno tomu nameće se

¹³ Usp. Benjamin Čulig – Nenad Fanuko – Velibor Jerbić, *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih*, Centar društvenih djelatnosti SSOH, Zagreb, 1982., str. 32.

¹⁴ Vlasta Ilišin – Furio Radin – Josip Županov (ur.), *Kultura radničke omladine: prilog istraživanju položaja vrijednosti i aktivnosti mladih radnika u SR Hrvatskoj*, Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, Zagreb, 1986., str. 89.

¹⁵ Usp. Shalom H. Schwartz – Wolfgang Bilsky, „Values and Personality“, *European Journal of Personality*, 8 (1994.) 3, str. 163–181.; Renata Franc – Ines Sučić – Vlado Šakić, „Vrijednosti kao rizični i zaštitni čimbenici socijalizacije mladih“, *Diaconensia*, 16 (2008.) 1–2, str. 135–148.

¹⁶ A. Mougnotte, n. dj., str. 39.

¹⁷ Isto, str. 40.

¹⁸ Isto.

pitanje „sukoba“ vrijednota, posebice u situaciji izbora. U skladu s tim Jilek postavlja pitanje kako dolazi do reorganizacije i rehijerarhizacije sustava vrijednota u određenim uvjetima.¹⁹ Vrijednosti određuju prioritete među čovjekovim preferencijama.

Svi teoretičari društva ne priznaju postojanje hijerarhije vrijednosti. Hijerarhijsku organizaciju vrijednosti ističu uglavnom oni autori koji vrijednosti tretiraju kao relativno opće stavove ili kao izraze ljudskih potreba. Tako Maslow vrijednosti dijeli na osnovne potrebe: potrebe nedostatka i potrebe rasta.²⁰ Sve dok nisu zadovoljene potrebe nedostatka, ne mogu se aktualizirati vrijednosti rasta. Prema ovome pristupu, materijalna bijeda nužno stvara duhovnu i moralnu bijedu.²¹ Za razliku od pretjeranoga ekonomskog blagostanja koje rađa bahatost, siromaštvo potencijalno stvara sebičnost i škrtost, stoga ne može biti velikodušan i darežljiv onaj tko ništa nema.²² Neimaština i manje šanse za uspjeh legitimnim sredstvima te pripadnost određenoj supkulturi mogu čovjeka dovesti do „utilitarne krađe“ ili „utilitarnog zločina“²³ koje pojedinac trenutno vidi kao jedini način preživljavanja. Prema tome pristupu, smisao života materijalno siromašnoga čovjeka uglavnom se svodi na borbu za opstanak i zadovoljenje osnovnih životnih potreba. Međutim, Frankl opovrgava tu teoriju tvrdeći da čovjek može biti altruističan i pronaći smisao života i u najtežim uvjetima. Za opstanak je ključno pronaći smisao, ne samo za nastavak života već i za smisao vlastite patnje.²⁴

I dok se filozofi trude izbjeći apodiktičke sudove o vrijednostima, poput humanosti, slobode ili svestranosti, u pedagojskim studijama teorijskoga karaktera to nije slučaj. Naime, u pedagoškim se djelima, u raspravama o odgojno-obrazovnim ciljevima, često nekritički iznose vrijednosni sudovi i, na temelju njih, vrijednosni zahtjevi. Tako se, na primjer, u bivšem sustavu za temeljni cilj odgoja i obrazovanja postavljao vrijednosni zahtjev za svestranošću. Ova temeljna vrijednost zapravo je etički ideal čiji sadržaj nije empirijski identificiran niti je znanstveno aplikativan, pa je s toga razloga svaka operacionalizacija u praksi nemoguća. Očigledno je da se ova „vrhovna“ vrijednost relativizira u sljedećemu: u samome činu odgoja, u izboru osobe, između

¹⁹ Usp. Miroslav Jilek, *Problemi empirijskih istraživanja stilova života*, Doktorski rad, Zagreb, 1997., str. 112.

²⁰ Usp. Abraham Maslow, *O životnim vrednostima*, prev. Aleksandar Dimitrijević, Žarko Albulj, Beograd, 2001., str. 82.

²¹ Usp. David Held, *Modeli demokracije*, prev. Nikica Petrak, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 90.

²² Usp. isto.

²³ Usp. Michael Haralambos – Martin Holborn, *Sociologija: teme i perspektive*, prev. Mirjana Paić Juričić, Rajka Rusan i Vesna Tomić, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 823.

²⁴ Usp. Viktor E. Frankl, *Čovjekovo traganje za smislom*, prev. Suzana Keleković, Planetopija, Zagreb, 2010., str. 120.

drugih, alternativnih ciljeva egzistencije i, konačno, takva se „trajna” karakteristika vrijednosti može relativizirati transformirajući se u utilitarnu jer zahtjevi sredine (za užom specijalnošću, recimo) mogu imati realniju osnovu od deklarativnoga pozivanja na svestranost. Analogno tomu, interpretacijom rezultata istraživanja može se utvrditi da mladi često ističu kako prihvaćaju stvaralačku komponentu rada dok, s druge strane, životna svakodnevnica poriče povezanost između takva vrijednosnoga opredjeljenja i ponašanja. Na temelju toga smatramo da je primjerenije govoriti o univerzalnim tipovima vrijednosnih orijentacija, onim koji uključuju različita vrijednosna opredjeljenja, a ne o univerzalizmu određenih vrijednosti za koje se samo pretpostavlja da su općevažeće jer se vjeruje da se odnose na humane ciljeve egzistencije. Takve su univerzalne vrijednosti, kao što su sloboda, poštenje i jednakost, zapravo etički ideali i kao takvi asimptotični su znanstvenoj spoznaji.

Dovoljno je uzeti bilo koji vrijednosni sud i analizirati njegovo značenje da bi se vidjelo kako ne može biti racionalnih argumenata ni za *apriornu* univerzalnost vrijednosti. Uzmimo samo neke primjere vrijednosnih sudova: „Trebamo pomoći čovjeku u nevolji“, „Ne smije se lagati“, „Trebamo se zalagati u radu“ i upitajmo se kako smo došli do njih. Kako se može potkrijepiti tvrdnja da izraz „treba da“ izražava nešto objektivno, nešto što postoji „po sebi“? Pokazati objektivnost tih izraza znači dokazati da je moguće iz izraza koji opisuju činjenično stanje izvesti izraze vrijednosnoga karaktera. Međutim, što je to iskustvom potvrđeno što može poslužiti kao temelj gore navedenim iskazima? Ima li načina da se pokaže kako ti iskazi izražavaju neko zbiljsko stanje? Pomoći čovjeku u nevolji ili biti marljiv na poslu ne proizlazi iz činjenica, već je to iskaz naših subjektivnih stavova i vjerovanja. Vrijednosni sudovi ne mogu se izvoditi iz iskaza koji opisuju činjenice jer nijedan opis činjeničnoga stanja (prirodne, fizikalne, matematične zakonitosti) ne sadrži u sebi izraz „treba da“. Unošenje izraza „treba da“ u geometrijske poučke ili aksiome ne bi prestalo nasmijavati ljude, dok u svakodnevnome životu drukčije „čujemo“ rečenicu „Petar je smrtno“ od rečenice „Petar treba umrijeti“. Razlika je neizmjerljiva. Proizlazi da vrijednosni sudovi sadržavaju subjektivna vrijednosna opredjeljenja. To potvrđuje tezu da se ne može govoriti o objektivnome i apsolutnome trajanju univerzalnih vrijednosti. Znanost ne trpi univerzalne vrijednosne sudove. U slučaju sukoba dvaju oprječnih vrijednosnih opredjeljenja nema racionalno-znanstvenoga rješenja i ne može se reći koji je bolji. Zato je znanstveno prihvatljivije istraživati dominantna vrijednosna opredjeljenja ili vrijednosne orijentacije.

2. Vrijednosti i vrijednosne orijentacije kao čimbenik socijalizacije i društvenoga razvoja

Vrijednosne su orijentacije trajnije, ali i općenitije u odnosu na vrijednosti jer predstavljaju opće „načine djelovanja i ponašanja pojedinaca u različitim situacijama“²⁵, odnosno „opće principe ponašanja i djelovanja pomoću kojih se teži ostvarivanju određenih ciljeva, dok vrijednosti predstavljaju same ideje koje se žele ostvariti (...) npr. vlast, materijalni položaj, profesionalni uspjeh bile bi vrijednosti, dok bi tradicionalizam, individualizam, kolektivism bili načini ostvarivanja ciljeva, dakle vrijednosne orijentacije (...)“²⁶.

Vrijednosne su orijentacije „opći modeli“ ponašanja u funkciji ostvarivanja konkretnih vrijednosti. One ulaze u okvir „životne filozofije“ pojedinca, dok se neke vrijednosti odnose na projekcije zbog čega ih je ponekad teško razlikovati od ideala. Možemo ih definirati kao „skup temeljnih kriterija (principa) koji organiziraju i usmjeravaju težnje, potrebe i aspiracije pojedinaca i grupa“²⁷. One podrazumijevaju trajniju i dublju zaokupljenost svijesti. Nasuprot tomu, pojedinci se najčešće prema prigodi povode interesima, stavovima, potrebama i motivima. Potrebe, interesi i motivi često znače nedostatak nečega i variraju u intenzitetu jer obično predstavljaju trenutne reakcije, dok su vrijednosne orijentacije opći načini djelovanja i mišljenja.²⁸ Vrijednosne se orijentacije razlikuju od vrijednosti po tome što se pod vrijednosnim orijentacijama podrazumijevaju opća načela ponašanja i djelovanja u vezi s određenim ciljevima kojima se teži, dok bi vrijednosti ponajprije bile prihvaćene i cijenjene ideje o društvenim odnosima koje nastojimo ostvariti.²⁹

U znanosti postoje različite „idealnotipske klasifikacije“ vrijednosnih orijentacija. Korisnost klasifikacije vrijednosnih orijentacija ogleda se ponajvećma u njezinoj primjeni u znanstvenim istraživanjima. Weber je „idealnotipskom metodom“ konstruirao četiri tipa društvene djelatnosti/orijentacije: ciljnoracionalnu, vrijednosnoracionalnu, afektivnu i tradicionalnu. Ciljnoracionalna djelatnost ima najvažnije mjesto jer sažima etiku odgovornosti u procesu rada i obrazovanja gdje pojedinac optimalno procjenjuje odnos između vlastitih ciljeva i ciljeva organizacije s jedne te

²⁵ Nenad Havelka, „Istraživanje vrijednosti kod nas“, *Psihologija*, 8 (1975.) 3–4, str. 141.

²⁶ V. Ilišin – F. Radin – J. Županov (ur.), n. dj., str. 56.

²⁷ Usp. Arif Tanović, *Vrijednost i vrednovanje: prilog proučavanju aksiologije*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1972., str. 31.

²⁸ Usp. Zlatko Miliša – Miroslav Bagarić, „Stilovi ponašanja i vrijednosne orijentacije“, *Medianali*, 6 (2012.) 12, str. 68–104.

²⁹ Usp. Nikola Rot, *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1983., str. 201.

sredstava i posljedica aktivnosti s druge strane. Ta orijentacija stvara *kapital*. Znanje i obrazovanje glavni su resursi kapitala. Weber u stvaranju kapitala vidi obvezu koja proizlazi iz etike odgovornosti svakoga poziva te razvoja i opstojnosti kapitalizma.³⁰ Samo u takvome poimanju rada vidimo i njegovu odgojnu vrijednost. To je jedan od glavnih razloga zašto rad, radništvo i poduzetništvo u hrvatskome društvu nisu istaknute vrjednote.

Rot i Havelka u svome istraživanju razlikuju sedam tipova vrijednosnih orijentacija: estetsku, hedonističku, utilitarističku, djelatnu, spoznajnu, altruističku, orijentaciju usmjerenu na moć i ugled.³¹ Tomanović razlikuje: orijentaciju na obitelj i miran život, orijentaciju na stjecanje materijalnih vrijednosti, orijentaciju na vanjska priznanja, društveno priznanje, stvaralačku orijentaciju, orijentaciju neobveznoga života.³² Istražujući vrijednosne orijentacije studenata prema radu, Miliša, Rako i Takšić razlikuju samoaktualizirajuću, socijalnu i utilitarističku dominantnu orijentaciju.³³ Ako ispitanici preferiraju samoaktualizirajuću i socijalnu orijentaciju, moralnim se stimulacijama za ostvarene rezultate rada mnogo toga može postići, no ako je dominantna utilitaristička orijentacija prema radu, onda su bitno smanjene prilike moralnoj stimulaciji, a učinkovitom postaje uglavnom materijalna stimulacija.³⁴

Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih od osobite su važnosti za razvoj društva. One mogu ukazati na „smjer u kojem se mijenja određena kultura ili društvo, stoga su posebno zanimljive istraživačima“³⁵. Upravo promjene vrijednosti, stavova i orijentacija mladih nerijetko najavljuju nadolazeće društvene promjene. U istraživanju koje su proveli Franc, Sučić i Šakić (2008.) uporabom osamnaest pojedinačnih vrijednosti i njihovim grupiranjem stvorili su tri vrijednosne orijentacije: samoaktualizacijsku ili samoostvarujuću, konvencionalnu ili tradicionalnu te utilitarno-hedonističku orijentaciju.³⁶ Rezultati toga istraživanja ukazuju na povezanost devijantnoga i antisocijalnoga ponašanja s hedonističkom vrijednosnom orijentacijom mladih, dok ta povezanost ne postoji s konvencionalnom i samoaktualizirajućom orijentacijom, stoga se te vrijednosne orijentacije mogu smatrati socijalno-zaštitnim čimbenikom

³⁰ Usp. Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, prev. Dragutin Hlad, HLAD I SINOVI/ MISL, Zagreb, 2006., str. 112.

³¹ Usp. Nikola Rot – Nenad Havelka, *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju, Beograd, 1973., str. 16.

³² Usp. Velimir Tomanović, *Omladina i socijalizam*, Mladost, Beograd, 1977., str. 134.

³³ Usp. Zlatko Miliša – Andrija Rako – Vladimir Takšić, *Vrijednosne orijentacije studenata prema radu*, RZRKSSOH, Zagreb, 1988., str. 113.

³⁴ Usp. Amitai Etzioni, *A Comparative Analysis of Complex Organizations*, Free Press, New York, 1961., str. 87.

³⁵ R. Franc – I. Sučić – V. Šakić, n. dj., str. 137.

³⁶ Usp. isto, str. 141.

socijalizacije, za razliku od hedonističke orijentacije koja se može smatrati rizičnim čimbenikom u procesu socijalizacije mladih.

Krizu odgoja i prosocijalnoga ponašanja djece i mladih možemo promatrati kao krizu vrijednosti i izostanka generacijskoga transfera određenih vrijednosti u procesima odgoja i obrazovanja. Izostanak transfera vrijednosti rezultira poremećajima u ponašanju djece i mladih. Istraživanja potvrđuju da se upravo iz obitelji u kojima je izostao generacijski transfer prosocijalnih vrijednosti, odnosno iz obitelji u kojima se djeca i mladi odgojno zanemaruju i/ili zlostavljaju, najčešće „novače“ korisnici odgojnih ustanova.³⁷

Stanje bez prosocijalnih vrijednosti, nedostatka racionalnoga autoriteta i ideala, prema Durkheimu, vodi „anomiji“ koja nije održiva na duži rok kako za pojedinca, tako ni za društvo.³⁸ Na krizu društva, odgoja i vrijednosti možemo i trebamo gledati kao na izazov. Izlaz iz krize mora započeti upravo izlaskom iz najmanje vidljive sfere, izlaskom iz moralne krize koja prije svega znači „čudorednu (moralnu) izobrazbu čovjeka“³⁹. Krizu proizvodi izostanak prosocijalnih vrijednosti, osobito vidljivih u odgojnome procesu. Tu se krije moć odgoja, osobito pri redefiniranju ciljeva odgoja i vrijednosti.⁴⁰ Na kraju članka donosi se definicija ciljeva odgoja i obrazovanja.

U kontekstu nekih europskih preferencija vrjednota imamo razloga za optimizam. Naime, većina građana u trideset tri europske zemlje ne slaže se s tvrdnjom da je brak zastarjela institucija.⁴¹ Međutim, postoji vidljiva razlika između skandinavskih i postkomunističkih zemalja kako u odnosu prema braku, tako i u odnosu prema djeci kao smislu života. Naime, građani razvijenih zemalja uglavnom su izrazili neslaganje s tvrdnjom da treba imati djecu kako bi život imao smisla, dok je u manje razvijenim europskim zemljama prisutno veće slaganje s navedenom tvrdnjom.⁴² Rezultati tih

³⁷ Usp. Nancy Boyd Webb, *Social Work Practice with Children*, The Guilford Press, New York, 1996.; Antonija Žižak – Nives Koller – Trbović, *Odgoj i tretman u institucijama socijalne skrbi: deskriptivna studija*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta, Zagreb, 1999.; Sarah McNamara, *Stress in Young People: What's New and What Can We Do?*, Continuum, London – New York, 2000.; Marina Ajduković, „Utjecaj zlostavljanja i zanemarivanja u obitelji na psihosocijalni razvoj djece“, *Dijete i društvo*, 3 (2001.) 1–2, str. 59–75.; Gordana Buljan-Flander – Dubravka Kocijan-Hercigonja, *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*, MarkoM, Zagreb, 2003.

³⁸ Usp. E. Durkheim, *Pravila sociološke metode*, prev. Milorad V. Simić, Savremena škola, Beograd, 1963., str. 92.

³⁹ Usp. Ivan Čehok, *Filozofija Stjepana Zimmermana*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1993., str. 133.

⁴⁰ Usp. Herbert Gudjons, *Pedagogija: Temeljna znanja*, prev. Ivan Čehok, Željko Pavić i Duško Travar, Educa, Zagreb, 1994.

⁴¹ Usp. Krunoslav Nikodem – Pero Aračić, „Obitelj u transformaciji“, u: Josip Baloban (ur.), *U potrazi za identitetom*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 147–178.

⁴² Usp. isto, str. 165.

istraživanja govore o još uvijek relativno „očuvanim“ tradicionalnim vrijednostima u ekonomski slabije razvijenim zemljama i želji za očuvanjem socijalne kohezije. Međutim, prema podacima dobivenim istraživanjem među studentima u Republici Hrvatskoj⁴³ proces promjena koje sve više zahvaćaju i hrvatsko društvo, odvija se u smjeru „detradicionalizacije i individualizacije međuljudskih odnosa, uključujući i onih koji se tiču formiranja vlastitih obitelji“⁴⁴.

Kriza odgoja može porasti kao rezultat promjene vrijednosti koje ne prati odgovarajuća promjena socijalne okoline i obratno. Osim toga, kriza odgoja nastaje zbog raskola proklamiranih vrijednosti i samoga života. Zato se vrijednote dijele na implicitne i eksplicitne. Ako bi vrijednote bile tek društveni standard ponašanja, onda bi one bile isto što i norme. Međutim, norme se krše ili ne krše i za njih postoje sankcije, a vrijednote se preferiraju s većim ili manjim intenzitetom. One imaju uvijek (veće ili manje) pozitivne preferencije, dok je, recimo, stav pozitivan ili negativan. Svi su ideali vrijednote, ali ne i obratno.

Današnje adolescente, kao nikada prije, obilježava konfuzija identiteta i uloga. Sveopća kriza autoriteta i odgojna nemoć škole i obitelji jedan su od temeljnih problema krize identiteta. Prema Dayu četiri su važna izvora koja izravno utječu na formiranje vrijednosti, stavova i orijentacija djece i mladih, a to su: „obitelj, pripadnost skupini, uzori i društvene institucije“⁴⁵. Izostavljeni su mediji.

Obitelj je posebice važan socijalizacijski čimbenik u razdoblju ranoga odgoja. U današnje vrijeme taj socijalizator sve više gubi svoju odgojnu ulogu jer vrijeme u kojemu živimo ostavlja sve manje „prostora“ za provođenje vremena s članovima obitelji. Drugi važan čimbenik odgojnoga utjecaja na moralni razvoj djece i mladih u razdoblju adolescencije pripadnost je vršnjačkoj skupini. Vršnjačke skupine mogu izvršiti velik pritisak na „prilagođavanje“ ponašanja pojedinca. Taj utjecaj neosporan je i važan dio odrastanja, razvoja identiteta pojedinca i oblikovanja njegovih navika ponašanja, posebice u razdoblju adolescencije.⁴⁶ Od posebne su važnosti pojedinci iz okoline koji služe kao model i preko kojih osoba usvaja obrasce ponašanja, pri čemu je kvaliteta odnosa roditelj – dijete, što potvrđuju i brojna istraživanja, bitan

⁴³ Usp. Vlasta Ilišin (ur.), *Sociološki portret hrvatskih studenata*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, 2014., str. 11–415.

⁴⁴ Isto, str. 421–422.

⁴⁵ Usp. Louis Alvin Day, *Etika u medijima: primeri i kontroverze*, prev. Jelena Vasiljević, Aleksandar Kocić, Medija centar/Plus, Beograd, 2004., str. 63.

⁴⁶ Usp. Marija Lebedina-Manzoni – Martina Lotar – Neven Ricijaš, „Podložnost vršnjačkom pritisku i samopoštovanje kod studenata“, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44 (2008.) 1, str. 77–92.

prediktor kvalitete međuvršnjačkih odnosa.⁴⁷ Tijekom razdoblja adolescencije vršnjaci utječu jedni na druge na različite načine, ali važnost i tumačenje prijateljstva blijedi. Prijateljstvo mijenja ne samo sadržaj već i smisao i način komuniciranja. Neposredni tjelesni i emocionalni kontakt zamjenjuju virtualni odnosi. Mladi sve više postaju robovima masovnih komunikacija, ovisnici o internetu (blogovima, videoigrama), a socijalna potištenost i izoliranost pojedinca sve je prisutnija.⁴⁸

Vitz naglašava da nije obitelj „ta koja je pala na ispitu; na ispitu je pao modernizam sa svojim naglaskom na pojedinom i nepromjenljivu pojedincu uhvaćenom u mrežu narcističkih ciljeva“⁴⁹. Permisivni odgoj temelji se na moralnome relativizmu jer prosudba o tome što je dobro ili loše ovisi samo o pojedincu, bez obzira na njegovu dob te se „ponekad čini da se ovaj model pretvara u još drastičnije stajalište prema kojemu vrijednosti zapravo i ne postoje – postoje samo stvari koje nam se sviđaju i koje nam se ne sviđaju“⁵⁰. Takav odgoj relativizira autoritete, stavljajući naglasak na „proces odlučivanja, a ne obazire se na sadržaj odabira“⁵¹. To je razlog zašto pojedini roditelji, kao i njihova djeca, padaju u zamku poistovjećivanja demokratskoga i permisivnoga stila odgoja. Shaw ističe da ako se djetetu neprestano ugađa i ako ono ne zna što su zabrane, „neće naučiti da i drugi ljudi imaju svoje živote. Bez dobro razvijenog osjećaja empatije dijete neće moći voljeti“⁵². Današnja djeca odgajana u indiferentnome i/ili permisivnome okruženju spremna su uzimati, a ne davati, a ono što imaju, ne znaju cijiniti. „To su egocentrična djeca koja nisu sposobna poštovati osjećaje.“⁵³ Indiferentni, autokratski i permisivni stil odgoja „provociraju asocijalno ponašanje djeteta“⁵⁴. Izostanak povjerenja u odgojnome procesu, posebice ako se to dogodi u ranome djetinjstvu, u korijenu je svih oblika asocijalnoga, antisocijalnoga i delinkventnoga ponašanja mladih.

⁴⁷ Usp. Mira Klarin, „Dimenzije obiteljskih odnosa kao prediktor vršnjačkim odnosima djece školske dobi“, *Društvena istraživanja*, 11 (2002.) 4–5 (60–61), str. 805–822; Marija Forko – Martina Lotar, „Izlaganje adolescenata riziku na nagovor vršnjaka – važnost percepcije sebe i drugih“, *Kriminologija i socijalna integracija*, 20 (2012.) 1, str. 35–47.

⁴⁸ Usp. Zlatko Miliša – Vesnica Mlinarević – Ana Proroković, „Slobodno vrijeme mladih u procesima modernizacije – usporedba slavonskih gradova i Zadra“, *Pedagogijska istraživanja*, 4 (2007.) 1, str. 81–99.

⁴⁹ Usp. Paul C. Vitz, *Psihologija kao religija: Kult samoobožavanja*, prev. Mijo Pavić, Verbum, Split, 2003., str. 91.

⁵⁰ Isto, str. 106.

⁵¹ Isto, str. 122.

⁵² Robert Shaw – Stephanie Wood, *Epidemija popustljivog odgoja*, prev. Alma Keser-Brozović, VBZ, Zagreb, 2009., str. 15.

⁵³ Isto, str. 15.

⁵⁴ Violet Oaklander, *Put do dječjeg srca: gestaltistički psihoterapijski pristup djeci*, prev. Vesna Arsovski, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 31.

Slobodno se vrijeme smatra „jednim od relevantnih pokazatelja životnih stilova“⁵⁵. U komparativnome istraživanju o uporabi slobodnoga vremena mladih u Osijeku i Zadru 2007. godine došlo se do podatka kako je najzastupljenija orijentacija mladih na dokoličarenje. Slijedi orijentacija na zabavu, potom obiteljska orijentacija, orijentacija na sport i posljednja – kulturna orijentacija.⁵⁶ Brojna istraživanja⁵⁷ ukazuju na to da u mladima postoji sindrom poremećaja u ponašanju koji je čvrsto povezan s značajkama modernoga društva, a kao najčešći simptomi toga sindroma navode se: narušeni odnosi s članovima obitelji, narušeni odnosi s vršnjacima, osamljivanje, fizička agresija, laganje, krađa, delinkventno ponašanje, destruktivni stavovi i dr.⁵⁸ Novi naraštaj djece i mladih izložen je sve opasnijim iskušenjima.⁵⁹ Rizično ponašanje usko je povezano s neodgovarajućim reakcijama na različita iskušenja. Iskušanje istodobno može biti prožeto i kreativnošću i (potencijalnim) opasnostima. Ono u isto vrijeme može biti zabavno, ali i opasna „igra“. Rizik od posljedica u osnovi je svih iskušenja, bez obzira na njihov aksiološki predznak, a izbor uvelike ovisi o prijašnjim iskustvima, preferencijama, stavovima, orijentacijama i karakteristikama ličnosti. Iskušanje je dvojba upuštanja ili neupuštanja u rizik, stoga se u suvremenoj literaturi sve češće govori o „djeci u riziku“ i djeci „rizičnoga ponašanja“. Osnovna razlika tih termina jest u činjenici da se kod onih „u riziku“ problemi još nisu očitovali, vjerojatni su i mogu se očekivati, dok je kod onih rizičnoga ponašanja riječ o već očitovanim i/ili dijagnosticiranim poremećajima⁶⁰ kao posljedici upuštanja u rizične situacije koje se na kontinuumu rizika kreću od niskoga do visokoga rizika.

⁵⁵ Usp. Inga Tomić-Koludrović – Anči Leburic, *Skeptična generacija*, AGM, Zagreb, 2001., str. 113.

⁵⁶ Z. Miliša – V. Mlinarević – A. Proroković, n. dj., str. 81–99.

⁵⁷ Michael Windle, „A longitudinal study of stress buffering for adolescent problem behaviors“, *Developmental Psychology*, 28 (1992.), 522–530.; B. F. Piko – A.T. Vazsonyi, n. dj. str. 720.; Meri Paavola – Erkki Vartiainen – Ari Haukkala, „Smoking, alcohol use, and physical activity: a 13-year longitudinal study ranging from adolescence into adulthood“, *Journal of Adolescent Health*, 35 (2004.) 3, str. 238–244.; Renata Franc – Vlado Šakić – Ines Ivičić, „Vrednote i vrijednosne orijentacije adolescenata: hijerarhija i povezanost sa stavovima i ponašanjima“, *Društvena istraživanja* 11 (2002.) 2–3, str. 215–238.; Zora Raboteg-Šarić – Ivan Rogić, *Daleki život, bliski rub: Kvaliteta života i životni planovi mladih na područjima posebne državne skrbi*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb, 2002.; Eugene R. Oetting – Jerry L. Deffenbacher – Joseph F. Donnermeyer, „Primary socialization theory: The role played by personal traits in the etiology of drug use and deviance“, *Substance Use & Misuse*, 33 (1998.) 6, str. 1337–1366; Timothy Garton Ash, *Free World: America, Europe, and the Surprising Future of the West*, Random House, New York, 2004.

⁵⁸ Usp. Josip Janković, „Vrednote u kontekstu obiteljskog sustava“, *Revija za socijalnu politiku*, 5 (1998.) 1, str. 13–22.

⁵⁹ Usp. Z. Miliša – M. Bagarić, n. dj., str. 73.

⁶⁰ Usp. Josipa Bašić, *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*, Školska knjiga, Zagreb, 2009.

Na kraju skale rizičnoga ponašanja „nalaze se razvijeni oblici poremećaja u ponašanju“⁶¹. Takav pristup „riziku“ označava situaciju koja postaje problem ako izostanu pravodobne i odgovarajuće pedagoške intervencije.

Umjesto zaključka

Odgoy za vrijednosti zahtijeva donošenje operativne definicije ciljeva odgoja i obrazovanja. Ciljevi odgoja i obrazovanja podrazumijevaju vrijednosti koje se potvrđuju ponašanjem: samoostvarivanje, samosvijest, samopouzdanje, samostalnost, hrabrost, kritičnost, kreativnost, cjeloživotno obrazovanje, suodlučivanje, postignuće, entuzijizam, suosjećanje, altruizam, solidarnost, odgovornost, marljivost, upornost i doprinos zajednici. To su realno ostvarive vrijednosti i operabilni ciljevi. Nisu nerealni ciljevi ili ideali na primjer sloboda ili svestrano razvijena osoba. Osobito je korisno u obrazovnome procesu pitati suradnike da navedu desetak vrijednota kojima daju prednost. Potom se razgovara o implikacijama nesklada između proklamiranih i ponašajnih vrijednota. Svaki dobar pedagog može otkriti stoje li iza ponašanja konkretne vrijednosti. Poslije razgovora doznaje se koje vrijednosti upravljaju našim životom i/ili za koje smo se spremni boriti. Zato u odgoju, školi ili na poslu treba započeti pitanjem što djecu ili zaposlenike motivira, što najbolje znaju i što ih čini zadovoljnim. To je pretpostavka za željeni sukonstrukcijski model odgoja i poučavanja koji je preduvjet za promjenu paradigme u pedagogiji – *od prevencije od* (i očekivanja) nepoželjnih ponašanja do *odgoja za* vrijednosti i poželjne oblike ponašanja.

CRISIS OF VALUES AS CRISIS OF EDUCATION

Abstract

In this paper theoretical and practical links and implications of the correlation between (crisis of) values and (crisis of) education are analyzed and updated. Education is a value category and it cannot be understood without philosophical, sociological and psychological context. The authors of the paper argue for the pedagogical discourse of “education for values” and/or “education for democracy”, due to the fact that individuals, as well as every state, stagnate or prosper through the implementation of (specific) educational values. Education is not

⁶¹ J. Bašić, n. dj., str. 36.

value-neutral, and every critical pedagogue should be value engaged and indicate with which educational values to build a healthy society and an engaged citizen. The belief in the value-neutral social science means that scientists should be unconcerned about the consequences of social distortions. Individual and social perspective is a given value, but it also has (its) time restriction. Based on the other, as well as their own research studies, the authors explain how to reach children and youth at risk and with risky behaviour. In the end, the article offers an (operational) definition of the educational objectives.

Key words: *values, education, value orientations, leisure time, youth, children at risk, risky behaviour*